

חיים ברנדויין

מגן בעדן ועד עיר ומלואה

מחקרים במקרא ובספרות עברית

אספה וערכה

מרים ברנדויין

כרמל • ירושלים

Chaim Brandwein

From Genesis to Agnon

Researches in the Bible and in Modern Hebrew Literature

Compiled and edited

by

Miriam Brandwein

מסת"ב 7-961-407-965-978

© מרים ברנדוין

הוצאת כרמל, ת"ד 43092, ירושלים

תשס"ט / 2009

Printed in Israel

החסידות בכתבי עגנון

בית עגנון, 27.1.1988,

לרגל הופעת הספר "סיפורי הבעש"ט"

בהקדמה לספר הזוהר לבראשית נאמר:

"אוי לאותם כסילים, החושבים שסיפורי התורה סיפורים בעלמא הם. שהרי אילו רצינו בסיפורים פשוטים אפילו אותן מאספי חדשות העולם יש בהם עניינים עליונים יותר". אלא שאותם כסילים דומים לאלה "כשרואים לאדם הנלבש בלבוש שנראה להם יפה, אינם מסתכלים יותר... אבל החשיבות של הלבוש הוא הגוף. חשיבות הגוף היא הנשמה. כדמיון זה היא התורה, שיש לה גוף... זה הגוף נתלבש בלבושים שהם הסיפורים של זה העולם... הסיפורים לבושי התורה הם... המבינים יותר אין מסתכלים בהלבוש, אלא בגוף, שהוא תחת אותו הלבוש... בהנשמה, שהיא עיקר הכל".¹

לגוף יש נשמה ולנשמה יש נשמת הנשמה. הסיפורים הם הלבוש ואם יש לך עניינים רואות, כדברי הבעש"ט, אתה רואה מה מסתתר מאחורי הלבוש. מה היא הנפש ומה היא נפש הנשמה.
כך הוא לא רק בעניין של קדושה, אלא גם בעניין של חולין. אוי

לו לסיפור הנושא רק את עצמו, שאינו מעורר מעמקים, שאיננו קשור בשבילים ודרכים ואסוציאציות המקשרות, מרמזות ומאותתות למרחקים. הסיפור כשהוא לעצמו לא היתה לו חשיבות עד החסידות. על חשיבותו של הסיפור כדאי לצטט כאן אמרה חסידית המובאה באור הגנוז ולהעמידה לעומת מאמר הזוהר שהזכרנו.

רצה הבעש"ט להציל חייו של ילד חולה אנוש. לקח נר שעווה טהורה, הדביקו אל עץ ביער, הדליקו ואמר מאמר ארוך. הנר דלק כל הלילה ובבוקר נרפא הילד. כשרצה ר' דב בער ממזריץ, תלמידו של הבעש"ט, לרפא ילד, עשה כדרך שעשה רבו. מאחר שלא ידע הכוונה שכיוון הבעש"ט קרא בשמו של רבו; המעשה הצליח והילד נרפא. לאחר מכן רצה ר' משה לייב מסאסוב, תלמיד תלמידו של המגיד, לפעול רפואה כזו ואמר: "אין לנו עוד כוח אפילו לעשות כך. אבל הבה אספר את המאורע, והשם יתברך יעזור". והמעשה הצליח. ואכן, עם סיפור המעשה בלבד זכה להצלחה והילד נרפא.²

אין לו הנר, לא המאמר, אך יש לו הסיפור, הסיפור שכך עשה הבעש"ט. כאן יש מהפכה — הסיפור הוא קדוש!
ב"הסיפור החסידי"³ מרחיב פרופ' יוסף דן את רעיון הסיפור המתקדש שראשיתו בחסידות.

הוא מביא דוגמה מעניינת מכתבי יעקב יוסף מפולנאה, תלמיד הבעש"ט, בשם רבו. מדובר במשל על סוחר, שבשעת סערה קשה בים עמד בתפילה שאלוהים יצילו בזכות אשתו הצנועה. עכו"ם אחד, ששמע את תפילתו, התערב עם הסוחר שביכולתו להוכיח שאשתו אינה צנועה, ושכנחו לפתות אותה. העכו"ם ניסה לפתות את אשת הסוחר, אך לא

2 מ' בובר, "על דרך הדורות", מתוך אור הגנוז, הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב תשכ"ט, עמ' 302.

3 "קידוש הסיפור בחסידות", מתוך הסיפור החסידי, הוצאת כתר, ירושלים 1975, עמ' 40-46.

עלה בידו. אז נהג בערמה והצליח לשכנע את הבעל שאמנם פיתה את אשתו. אולם לבסוף מתבררת האמת והכול חוזר על מקומו בשלום. הנמשל הוא: האישה הצנועה היא השכינה ביחסיה עם עם ישראל. הסיפור מתאר בדרך המשל את תולדות ישראל מחורבן הבית ועד ביאת המשיח. כלומר כולל את כל המיתוס הלוריאני, את השבירה ואת התיקון.

סיפור זה לקוח מ"דקמרון" לבוקצ'יו. הדים לאותו מוטיב מצויים גם בסיפור עברי מימי הביניים, ב"אלף לילה ולילה", ואף ב"אותלו" של שייקספיר. בצדק מכנה אותו יוסף דן סיפור "עגבים וזימה" ושואל: מה הביא את הבעש"ט להשתמש בסיפור זה כמשל לצורכי תורתו.

יש כאן התפיסה המהפכנית שהסיפור הוא קדוש. היא נובעת מן התפישה הלוריאנית של הכוונה, של השבירה ושל התיקון. כשהניצוצות נתפזרו בעולם בזמן השבירה, הם מילאו לא רק את חלל העולם אלא גם את הסיפור וגם את הניגון. על כן, בכל סיפור, אפילו הטמא שבטמאים, מבחינת תוכנו ותיאוריו יכול להסתתר ניצוץ קדוש. כשם שהמקובלים היו עושים — יורדים לניסיונות, מתקני תיקונים ומייחדי ייתודים דרך החוויה, המעשה, האמרה והדרשה, כך גם הסיפור. הרחבת עולם זו שהכול קדוש, אפילו סיפורי זימה — זו בהחלט תפישה מהפכנית.

נזכיר כאן מובאה של ז'בוטינסקי, המביא את דברי לונגפלו, האומר: כשאגיע למעלה וישאלני היושב על הכיסא: איך זה היה? אענה לו: הכול קדוש! לא ראיתי כל חולין על אדמתך. אני מודה לך! לונגפלו הרגיש בדרך שלו — הכול קדוש! אין חולין בעולם! קידוש הסיפור והניגון הוא בלי ספק מן התרומות החשובות של תפישת החסידות.

ברצוני להוכיח עד כמה דבר זה מצוי בלקט הסיפורים של עגנון. סיפורי הבעש"ט ולקטי שבחי הבעש"ט הופיעו במהדורות שונות בעברית וביידיש. אך אם נשווה לקטים אחרים ללקט של עגנון נמצא כיצד המחבר-המלקט שלנו, במין עדינות נפלאה לא שינה תכנים, אבל צחצח את זה באור צחצחות עד שהפך למעין יצירה חדשה, אחרת.

נעיין בסיפור הקלסי של הביוגרפיה הרוחנית של הבעש"ט, סיפורו של רבי אדם בעל-שם "מעשה הכתבים".

"מעשה הכתבים"⁴

מהסיפורים על רבי אדם נרמז שהוא היה רבו של הבעש"ט בזכות הכתבים שהוא העביר לבעש"ט ומהם ינק הבעש"ט את תורתו. כפי שנאמר בפרק "תולדות הבעש"ט והתגלותו": "מעשה שהיה איש אחד ונקרא שמו ר' אדם וממנו באו הכתבים לבעש"ט".⁵ יש כאן מעין מחרזת של סיפורים.

הסיפור הראשון מתאר את גדולתו של ר' אדם שבכוחו היה לעשות נפלאות. הוא הזמין קיסר לסעודה ועל מגת לארח אותו הצליח להוריד מלמעלה "פלטרין גדולים" וכלים "של כסף וזהב ואכילה ומשקאות ומשרתים...". אחד השרים, שונא ישראל, מנסה לטרפד את ביקור הקיסר אצל ר' אדם, אך אין הדבר עולה בידו ור' אדם מעניש אותו בצורה מגית מאוד לא נעימה. סיפור העונש ירגיז כל אדם בעל טעם טוב. אך מיד לאחר סיפור זה יופיע סיפור שונה לגמרי, שונה כיוון ושונה מהות, הוא סיפור הכתבים — מהיכן קיבל הבעש"ט את הכתבים. עגנון מספר אותו סיפור משבחי הבעש"ט בסגנונו הוא.

הרבה מחקרים נכתבו לסיפורים אלה, שהגיעו ממקורות בידיש וגם בעברית.

לפי סברתו של פרופ' שמרוק,⁶ הסיפורים על ר' אדם בעל-שם

4 מתוך ספר סופר וסיפור, הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב תשל"ח (1978), עמ' תה-תז. וכן בסיפורי הבעש"ט, הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב 1987, עמ' 11-13.

5 מתוך ספר שבחי הבעש"ט, בעריכת ש"א הורודצקי, הוצאת דביר, תל-אביב, עמ' מב-מה.

6 ח' שמרוק, הסיפורים של ר' אדם בעל-שם וגלגוליהם בנוסחאות ספר 'שבחי הבעש"ט', ציון, שנה כח, תשכ"ג, עמ' 86-105.

עתיקים יותר מזמנו של הבעש"ט. נמצאו שתי גרסאות — בעברית וביידיש, שתיהן מהמאה ה-17, ואפילו נמצא נוסח קדום לשתי גרסאות אלה. פרופ' שלום טען שספרים אלה נכתבו בידי מקובל שייחס אותם לר' אדם ולא חתם את שמו מחשש מביקורת. היתה כאן מעין בעיה היסטורית או סוציו-היסטורית, דתית ואפילו במקצת פוליטית. מי מינה את ר' ישראל לבעש"ט? האם היה חכם כל כך, או בעל יוחסין גדול, שבחרו בו לשם כך. ומאין קיבל את הכתבים? מי יכול היה למסור לו כתבים אלה, שיהוו אצלו מעין מתן תורה חדשה? אולי אלוהים עצמו? כן, החסידים יכלו לומר גם זאת, אך לא כאן.

ר' אדם הוא שהעביר לבעש"ט את הכתבים. קודם כול, השם "אדם" כשם יהודי לא היה מקובל כלל. כמו כן, הצירוף של ר' ואדם כשהוא לעצמו מעורר בעיה. היה צורך לגייס כאן אוטוריטה, ומתברר ש'אדם' הוא האוטוריטה המעניינת והמתאימה ביותר — הן אדם נברא בידי האל עצמו. במדרש⁷ עוד מלפני הקבלה, נאמר על אדם: "אדם הראשון — תפוח עקבו מכהה גלגל חמה".

בקבלה, אד"מ, בראשי תיבות: אברהם, דוד, משיח.

מבחינת הקבלה אדם הראשון נמצא בעידן המשבר הגדול ביותר של השבירה. שאז, אילולא חטא היו הניצוצות מתאספים ועולים שוב למקומם ומביאים לתיקון ולגאולת העולם. אדם הוא גם סמל הנפילה. כמו כן יש לו ספר לאדם הראשון.

בתלמוד מוזכר ספרו של אדם הראשון:

"שמואל ירחינאה רופאו של רבי היה". הוא ריפא את רבי ממחלתו ורבי רצה לסמוך אותו לרב "ולא עלתה בידו". נצטער רבי. אמר לו שמואל: "אני ראיתי ספרו של אדם הראשון וכתוב בו: שמואל ירחינאה — חכם ייקרא ורבי לא ייקרא ורופאיתו של רבי תהא על ידו".⁸

ומה עוד כתוב בספרו של אדם הראשון? עגנון מצטט: "הראה לו

7 מדרש תנחומא, פרשת אחרי מות, ב; זוהר, חלק א, קמב ע"ב.

8 בבא מציעא פה ע"ב (ספר האגדה לביאליק ורבניצקי, עמ' רלב).

(לאדם הראשון) דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור וסופריו, דור דור ומנהיגיו..."⁹

יש כאן רשימה שלמה של מנהיגי כל הדורות על אריכות ימיהם. על כן צריך רק להסתכל בספרו של אדם ואתה יודע הכול על כל חכם ומנהיג בכל דור ודור. אין פלא אפוא שייחסו לאדם את הכתבים, והוא אשר מסרם לבעש"ט כתורה חדשה.

עגנון אינו מזכיר את הסיפור הראשון שהזכרנו ופותח מיד ב"סיפור הכתבים". כתבים, או מכתבים, כנאמר: "והמכתב מכתב אלהים הוא."¹⁰ אין כל רמז מה נאמר בכתבים, מלבד שהם "כתבים מלאים סודות התורה."¹¹ כשהגיע זמנו של ר' אדם לגלות לבעש"ט את הכתבים הוא שולח את בנו למסור את הכתבים לישראל בן אליעזר. הוא אומר לבנו: "אין אתה ראוי להם", אלא "כתבים אלה שייכים לשורש נשמתו...". כלומר נפשך אתה אינה ראויה לכתבים אלה. יש כאן תפישה מעניינת — הפגישה בין הנפש והטקסט. לא כל אחד ראוי לכל טקסט. הבן עושה את שליחות אביו, מגיע לעיר אוקופ ושם נוצרת עלילה מעניינת ודי סבוכה.

אם נפתח סיפור זה מבחינה אנליטית-ספרותית, נמצא שיש כאן במידה רבה הקבלה לסיפור מתן תורה. נראה שרצו לתת לבעש"ט מעמד של הר סיני. יש לנו כאן תורה, מתן תורה, אש, אוטוריטה של אדם, גנוז וחסום.

לפי שמרוק, בגרסאות של הטקסטים הקדומים יותר בעברית וביידיש, שהזכרנו לעיל, יש דבר נוסף (עגנון אינו מביא את זה). וכך נאמר בנוסח העברי:

"ואותם כתבים סגר הבעש"ט באבן אחת בהר...". והוא מצטט את הרב דק"ק פולנאה: "...יש לי כוח ליקח את הכתבים משם, כי ידעת

9 ספר סופר וסיפור, עמ' רכה. מצוטט מבראשית רבה כד, סימן ב, ועוד.

10 שמות לב, 16.

11 ספר סופר וסיפור, עמ' תה.

מקומם. אבל מפני שהבעש"ט סגר אותם — איני רוצה ליקח אותם".
 הכתבים נגנזו באבן ומי זכה לראות אותם? "שהיו הכתבים בידי אברהם
 אבינו ע"ה ובידי יהושע בן-נון והשאר לא ידעתי..."¹².

ובנוסה היידי נאמר: הכתבים נתגלו חמש פעמים: לאברהם אבינו,
 ליהושע בן-נון, לר' אדם בעש"ט ולישראל בעש"ט... ולחמישי הוא
 אומר: "און דר פיפטר ווייס איך ניט", כלומר לחמישי איני יודע מי הוא.
 הזכירו שמות אותם אנשים שזכו לראות את הכתבים על מנת להאדיר
 את חשיבותם, שכל הנפלאות שעשה הבעש"ט באו מכוח כתבים אלה.
 גניזת הכתבים מזכיר לנו את לוחות הברית, כפי שנאמר במדרש:
 "משנגז ארון נגנזה עמו צנצנת המן וצלוחית שמן המשחה ומקלו של
 אהרן בפרחיו ושקדיו וארגו ששיגרו פלשתים דורון לאלוהי ישראל"¹³.
 הלוחות נגנזו עם הארון ושאר הדברים הנ"ל וכל אלה כבר לא היו
 בנמצא בימי בית שני. הסיפור הוא סיפור חסידי מובהק, עם התפישה
 שכבר הזכרנו: הכול קודש!

בעניין גניזת הכתבים מרמז עגנון בסיפור "על אבן אחת". כאן
 "הכתבים שהיו לו לרבי אדם בעל שם" הם "כתבים קדושים בחכמת
 הנסתר... בקבלה אלוקית ובקבלה מעשית. וכשהגיע קצו של רבי אדם
 ליפטר מן העולם הטמין את הכתבים באבן והשביע את האבן שלא
 תפתח את עצמה, שלא ילמד אותם אדם שאינו הגון ויהפוך את העולם
 לתוהו ובוהו".

והסופר מוסיף ומספר על עצמו: "כמו במחזאות ראיתי את האב
 ואת הכתבים שבאבן... אבל אני לא זכיתי לקרות בהם"... כי לא "היו
 הכתבים שייכים לשורש נשמתו... ברם, אם לא זכיתי לקרות בהם זכיתי
 לספר ענייניהם"¹⁴.

12 ציון, שנה כח, תשכ"ג.

13 יומא כא ע"ב, נב ע"ב; שקלים טז ע"א.

14 מתוך אלו ואלו, הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב תש"ו, עמ' שב-שד.

”מעשה רבי גדיאל התינוק”¹⁵

לגרשם שלום מאמר בשם: ”מקורותיו של ‘מעשה גדיאל התינוק’ בספרות הקבלה”.¹⁶ לדעתו שאב עגנון את הסיפור מספר הידוע בשם ‘שלחן ערוך של ר’ יצחק לוריא’, שהופיע בעילום שם המחבר באמצע המאה ה-17. מסופר שם על רבי גדיאל נער ”והוא נולד בימי השמד והיה לומד תורה במערה א’ והוא בן ז’ שנים ובאו גויים ומצאוהו לומד ועשו אותו חתיכות חתיכות ועלתה נשמתו למרום”. והכניסו הקב”ה לגן עדן ב”היכל נוגה” וכל הצדיקים שבגן עדן... שומעים ממנו עמקי תורה וסתריה”. הסיפור הוא קבלי. אמנם עגנון משתמש בשם ”גדיאל”, אך הופך את הנער לתינוק, ולא סתם תינוק, אלא אצבעוני. והיה אביו ”מוליכו בצלחת בגדו שחרית וערבית לבית המדרש”, ואחר כך היה מרכיבו על קופת הטבקו ומלמדו חמישה חומשי תורה, ש”ס בבלי וירושלמי ושאר ספרים. והתינוק ”הצליח הרבה בתורה ובחכמה”. היה גדיאל כה קטנטן, שנפל יום אחד לתוך צלוחית של שמן זית לנר חנוכה ורק לאחר שאביו עירה את השמן לתוך המנורה קפץ גדיאל התינוק החוצה. כשאבא יצא לשוק היה ”מוליכו עמו בתוך קיפולי בגדו” והוא היה שומע את שיחות הבריות ומתוך כך למד לשונות שונות של האומות הזרות. הגויים, שעינם היתה צרה באביו של גדיאל, היהודי המצליח, התקבצו והחליטו בערב פסח אחד להעליל עליו עלילת דם. הגויים הרשעים באו לבית אבי גדיאל בליל הסדר והבהילו את בני הבית, עד שברחו והתחבאו מפני הפורעים. הכומר התכווין לרוקן את כוסו של אליהו ולמלא אותה בדם. מה עשה גדיאל? קפץ לתוך כוס היין, וכשהכומר שתה את היין, בלע גם את גדיאל מבלי להרגיש בכך. היה גדיאל בתוך מעי הכומר. כשבאו שרי המלכות לגבות מהכומר עדות, עלה גדיאל לתוך גרונו וחיטט בו, עד שהכומר לא היה יכול לפתוח את פיו. אז דיבר גדיאל מתוך גרונו של הכומר וסיפר להם את אשר קרה באמת. כך הצליח בחכמתו להציל את אביו ואת שאר היהודים ממוות.

15 שם, עמ’ תטז-תכ.

16 מתוך לעגנון שי, הוצאת הסוכנות היהודית, ירושלים תשכ”ז, עמ’ 289-305.

עגנון מסיים את הסיפור כשאליהו הנביא זכור לטוב משחרר את רבי גדיאל ממעי הכומר. התינוק זוכה לטיהור וסיכה בשמן וטבילה בנהרי נחלי אפרסמון. לבסוף מכניסו אליהו הנביא "למערה אחת ממערות צדיקים והיה יושב ולומד עמו קטיגוריה על הרשעים שמציקים כל-כך לבניו של הקב"ה".

"ובבוא יום ה', היום הגדול הנורא" יצא רבי גדיאל וינקום בהם ויזכיר אותם ויענשו כולם.

מעניין שעגנון משתמש בסיפור זה בכמה ביטויים, כמו: "זרע היהודים", "נפל פחד הגויים עליהם" ואת הכומר "תלו על עץ", רמו לסיפור נס הפורים.

עגנון מביא לפנינו טיפוס גרוטסקי, מעביר צמרמורת וחרדה בקדושה של היהודי בגלות. תינוק שחי בנס, חודר לתוך מעי הגוי, ניצל בנס ובנס מציל את היהודים. עגנון משנה את הדמות. במקום נער היושב בגן העדן הטמיר והגנוז הוא הופך אותו לרבי גדיאל התינוק. הצירוף של רבי ותינוק, הוא כשלעצמו מפתיע.

אשר לשם גדיאל מצטט שלום ממקורות שונים במאמר שהזכרנו: "השם גדיאל בא בתורה, כשמו של אחד המרגלים (משבט זבולון) ושמו גדיאל בן סודי...¹⁷ לפי המדרש נקרא גדיאל, מפני שאמר דברים קשים כגידים על האל. ואילו אחד מבעלי הקבלה דרשו לשבח: שהיה יודע סוד המרכבה וגדולת אל, לפיכך נקרא גדיאל בן סודי". בקבלה נזכר מלאך בשם גדיאל "כלוחם באומות וכמקצץ כוחו של סמאל". כמו כן בקשר לעשר הספירות, קיים "קו האמצעי — גדיאל, מלשון גודו אילנא", כלומר עוקר אילנות "שהוא עתיד לעקור כל האילן משורשו ולקצץ כל ענפיו — זהו סמאל...".

אצל עגנון גדיאל מבטא בדרך כלשהי את קרבנו הנצחי של האל. מוטיב ידוע כמובן בנצרות. קרבן נצחי, חי לעולם בצורה גרוטסקית, אך תמיד

יותר חזק, ידוע יותר ותמיד ניצל. מוטיבים אלה של עגנון הם חסידיים במידה זו או אחרת.

”והיה העקוב למישור”¹⁸

מקורו של סיפור זה הוא הסיפור “דער יורד”¹⁹ לאייזיק מאיר דיק. הסיפור נכתב בידיש טייטש, כלומר יידיש מעורבת בעברית. בתרגום חופשי לעברית נאמר כך בהקדמה:

סיפור נפלא שקרה עם הרב ר' צדוק מהעיר ניקלסברג. מסיפור זה יכול אתה ללמוד מוסר השכל, שְׁאֵל לו לאדם לעשות מעשה רמייה, ואפילו בזמנים הקשים ביותר יישמר מבקשת לחם. אדם, אם יטעם ולו רק פעם אחת מלחם הקבצנים — יקולל לעד. ומי ייתן ויקוים בנו: “ונא אל תצריכנו ה' אלוהינו (לא) לידי מתנת בשר ודם...”.

למילה “יורד” בידיש יש כאן משמעות כפולה. קודם כול במובן הפשוט של המילה וכן במובן של אדם היורד מנכסיו. ר' צדוק הוא עני ואביון שירד מנכסיו. כיוון שלא היתה כל אפשרות להצילו מתאספים אנשי העיר, הולכים אל הרב ומבקשים שיכתוב לו כתב המלצה כדי שינדוד ויבקש צדקה, במילים אחרות — שילך לשנורר.

ר' שמעלקע, שעליו לתת את כתב ההמלצה מזהיר את ר' צדוק ואומר לו: אם אתה תתרגל ל”בעטל ברויט” (לחם קבצני) כבר לעולם לא תוכל להפסיק. הטועם קבצנות — מורעל לעולם! על אף כל ההזהרות ר' צדוק ואשתו בוכים לפני הרב והוא נאות לתת להם את כתב ההמלצה. אך לפני כן הוא ממשיל להם משל. וכאן מופיע משל איום:

כיצד מנקים את הבית מעכברים או מעכברושים? לוקחים מלכודת וממלאים אותה בעכברים. מרעיבים אותם, בלי מאכל ובלי משקה, עד שהאחד אוכל את השני. לבסוף נשאר רק עכבר חי אחד. אז מוציאים

18 מתוך כל סיפוריו של ש”י עגנון, הוצאת שוקן, ברלין תרצ”ד, עמ' עה-קנט.

19 הודפס בשם “שפירא, הוצאת ל' לבנון, ורשה 1855.

אותו מן המלכודת והוא כבר יחסל את כל העכברים. אם מתרגלים לאכול עכברים — אוכלים אך ורק עכברים!
 כל סיפור המשל הופך את הגיבור לעכברוש. ר' צדוק יוצא לדרכו. הוא הולך והולך ואוכל ואוכל ועוד פעם אוכל. השאיר בבית אישה ובן ואינו מזכיר אותם. הוא צובר 2000 טאלער ועוד 2000 טאלער. לבסוף הוא פוגש בקבצן אחר "בעל דרשן" המפתה אותו למכור לו את כתב ההמלצה אשר בידו. הקבצן מכריז על עצמו כמוכיח מנקלסברג, בזכות כתב ההמלצה שקנה, והולך וצובר הון. גם הוא מרבה לאכול, עד שיום אחד מרוב אכילה נופל ומת. משנמצא בכליו כתב ההמלצה של הרעבע על שם ר' צדוק שולחים להודיע לאשתו שהיא נתאלמנה ושעליה לבוא לקחת את הירושה — 5,000 טאלער והרבה חפצים יפים ואפילו שעון יפה מאוד.

בינתיים, הבעל האמתי ממשיך ללכת, אוכל ואוכל וצובר, עד שיום אחד מתנפלים עליו שודדים, מרוקנים את כיסו והוא נשאר עירום ויחף וחסר כול. בלית ברירה מחליט לחזור הביתה. עליו להתחיל הכול מבראשית. בדרכו העירה מגיעה אליו שמועה שיש ברית מילה בעיר וכמובן יש שם אוכל. במקום ללכת לאישה ולבן הוא מחליט להיכנס תחילה לחגיגת הברית ולהשביע את רעבונו. שם מתברר לו להפתעתו ולמורת רוחו, שהאישה היולדת היא לא אחרת מאשר אשתו שלו, שבינתיים נישאה לאיש אחר, לר' לוי, שכן הכריזו עליו כמת. אין זה מזעזע אותו.

ר' לוי מקבל אותו לשולחן והוא יושב שם כעכברוש בפניה ואוכל ואוכל. הוא מוריד את הכובע על פניו, כדי שלא יכירוהו. היולדת נכנסת, עוברת בין האורחים ומחלקת להם עוגיות, וכשהיא מגיעה אליו מיד היא מכירה אותו שהוא בעלה. מרוב אימה והפתעה היא מתמוטטת ומתה. הוא מנסה לברוח, אך תופשים אותו. הוא מתוודה על הכול ומגורש מן העיר.

כמובן שפבולה זאת נמצאת כמעט כולה ב"והיה העקוד למישור". ב"דער יורד" יש הקדמה, חלוקה לפרקים, התחלת כל פרק וסימומו כולם בפסוקים, יש גם אמרות ומשלים. הדקורציה הסגנונית הזאת מזכירה

בהרבה מאוד את סיפורו של עגנון. אשר למשלים עצמם — גם כאן יש דמיון רב: השהיית הסיפור, השהיית הגיבור, דיבורו של המספר אל הקורא מאחורי גבם של הגיבורים, וכן שלד הסיפור — כל זה קיים גם בפבולה וגם בסיפורנו. על אף כל אלה — איזה הבדל תהומי בין השניים! בסיפור של עגנון, הגיבור מנשה חיים, שמו כבר מעיד עליו שהוא "נושה חיים". הוא עוזב את החיים מתוך החלטה ברורה. הוא הולך אל קברו.

הוא מתחיל לרדת והירידה הולכת ונמשכת.

אך הוא אינו סתם מין יצור מכני. הוא יורד בתגובות ובגירויים שונים. מבחינה סוציאלית מופיעה כאן כל העיר: הפרנסים, החנוונים, הנשים בשוק. קיימת תחרות והעמדת פנים. מנשה חיים ואשתו מסרבים להופיע כאביונים. כשבערב שבת אחת אין להם חלות, אף לא לחם חול, האישה מניחה על השולחן שתי אבנים ומכסה אותן במפה. שלא יראו! העובדה שהם עניים מרודים, שאין להם אפילו חלות לשבת — אין זה נורא כל כך. הנורא הוא — אם חלילה ייודע הדבר!

מנשה חיים ממלא תפקיד של מגיב על נסיבות חברה ולחצי אישה והשקפות עם. הוא אינו הולך. הוא מובל ומובל. כשאשתו רואה שלא נמצא להם כל מוצא ועל אישה לצאת לקבץ נדבות נופלים עליו אימה ופחד, כי הוא נזכר במשל מסוים. מסופר במשל שהמשיל הרב המגיד מקוזניץ לפני אחד מחסידיו, שירד גם הוא מנכסיו.

אותו חסיד בא לבקש מהמגיד "עצה באיזה אופן יפרנס את ביתו". אומר לו המגיד: בשבילך נחסמו כל שערי הפרנסה, מלבד שער אחד, אך "יודע אני שלא תאבה בשום אופן לעסוק בכך". כשהחסיד מתעקש לדעת מהו, מגלה לו הרב שהוא שער הגניבה. החסיד דוחה תחילה את ההצעה, אך משהגיעו מים עד נפש נתיישב בדעתו. אמר בלבו: אם לא יעשה כן — ימותו אשתו ובניו ברעב, על כן יש במעשה זה משום פיקוח נפש ומותר לעשותו. הוא החל לגנוב. מדי לילה בלילה היה פורץ לאחת החנויות ומוציא ממנה רק זהוב אחד לכלכלת ביתו. הדבר עורר רעש גדול בעיר, על אותו גנב מוזר, שיכול היה לקחת את הקופה כולה ולקח רק זהוב אחד.

ראש העיר מתחזה לאחד מפשרי העם ויוצא לתפוש את הגנב. כשהוא מגלה את החסיד בגניבתו ומאיים להסגיר אותו, מסביר לו החסיד שגנב רק כדי שבני ביתו לא יגועו ברעב ומתחנן לפניו שלא יסגירו ולא יביאהו לידי בוש. וכאן קורה נס. החסיד מגלה שמשרתי השר מתכננים להרעיל אותו ולגזול את המטמון שזכה בגורל. שר העיר ניצל ממות ומגזילה בזכות החסיד והוא נותן לו כתמורה את חצי המטמון. כמובן החסיד מחזיר לכל בעלי החנויות את הזהובים שגנב לביתו.

זהו המשל השתול באמצע הסיפור, ממש כמו בפבולה "דער יורד". מנשה חיים מקיש מסיפור המשל על עצמו: "מה גניבה... דוחה את הבושה... קל וחומר לבקש נדבה בשעת הדחק...". כך הוא עושה לעצמו התר לקבץ נדבות. ולא עוד, אלא שבמעשהו זה יזכה את הנדבנים במצווה. הוא יוצא למסעיו. הוא מקבץ ומקבץ עד שיום אחד פוגש בו קבצן אחר ומפתהו למכור לו את מכתב המליצה. מנשה חיים מונה את מעותיו ומחליט להפסיק נדודיו ולחזור לקריינדל אשתו. בדרך נקלע ליריד ושוקע בתאוות אכילה ושתייה ולבסוף מוצא עצמו מוטל באשפה ותרמילו וממונו אין עמו. בידיים ריקות ובחוסר כול חוזר הוא לעירו.

בהגיעו העירה פוגש באנשים שפניהם לסעודת מצווה של ברית מילה, למי אם לא — לבנה של קריינדל טשארני אשתו, שבינתים נישאה לאיש אחר, מאחר שבעלה "נחשב בין המתים". הוא מתחלחל, ובמקום לשוב לביתו שם משכנו בבית הקברות. הוא מתחיל ללכת לקראת הכרעה ואחריות. אותו מנשה חיים שהתחיל כצעצוע, כמובל, על ידי לחצי חברה ורצון אישה, וככל שהוא יורד ויורד, הוא מתחיל להיות עצמאי. הוא מתחיל ליישם את עצמו לקראת עצמו. בסופו של הסיפור הוא מגיע לכלל החלטה: "אחטא ולא אשוב אליה, אחטא ולא אשוב אליה". "אני שצריכני לילך ולצעוק: אני חי וקריינדל טשארני שרויה עם בעלה באיסור עריות החמור ובעלה נכשל באיסור אשת איש ובנס ממזר! אני מעלים עיני מן העבירות החמורות ומשלים נפשי כאילו

לא כלום".²⁰ הוא לא יפגע בקריינדל עטרת ראשו, כי הוא אוהב אותה, אף שהוא יודע שהיא תהיה "כבושה בגיהנום" והוא ירד שאולה. את "דער יורד" אפשר לראות כחץ היורד ממישור למישור. במישור הראשון — אסור לקחת "בעטל ברויט". במישור השני — אם תיקח "בעטל ברויט" תיהפך לעכברוש. לאחר מכן אישה החיה באיסור אשת איש — אז מה בכך בעיניך? ולבסוף אתה שרלטן, ובסופם של דברים מגלים אותך ומסלקים אותך מן העיר. אצל עגנון הכול חוזר בסוף להיות בסדר: והיה העקוב למישור! מה מתיישר שם?

הסיפור הוא מעין פבולה, המתחילה בירידה וממשיכה בירידה. הוא מוכר את כתב ההמלצה. אין יודעים עליו שהוא חי. הוא יורד ויורד. כשהירידה מגיעה לנקודה הנמוכה ביותר היא מתפצלת לשניים. מנשה חיים שיכור, אוכל, זולל וסובא. הוא מתגעגע לאשתו ואז הוא מרים את הכוס: רבש"ע, לחיים! זה מסתמל בצורה נפלאה בנקודת השפל ומתחילה העלייה. הוא הולך לבית הקברות, הולך ומגשים את עצמו לקראת מותו, לקראת היותו מנשה חיים.

חשוב מאוד לראות מה לקח עגנון ומה הוציא מתחת ידו. הסיפור אינו קבליסטי, אך יש בו משל קבלי. התפישה שאתה צריך ללכת ולהגשים את עצמך, יש לה הרבה אסוציאציות עם תפישת החסידות: הכול קודש!

20 קטע זה מופיע באלו ואלו, עמ' קכב (הוא חסר בכל סיפוריו של ש"י עגנון).